

**Balázs Lajos**

**Bartók nem menekül!**

**A globalizáció apokaliptikus víziója  
a *Cantata Profana*ban**

Kulturális évfordulók, zenei rendezvények, fesztiválok, szócikkek és publicisztikai írások szervezése, megjelentetése alkalmával évek óta gyakran olvasok, hallok olyan véleményt, mely szerint a *Cantata Profana* zenemű nem más, mint Bartók Béla menekülése az erőszak és az emberség megcsúfolásának világából az ősi, primitív, tiszta világba, az ősrendetegbe, a szabad életbe, a tiszta forráshoz. A klisészerű, ismételt ítéletek, vélemények olykor zavarnak, különösen, ha latens sejtelmeim mást sugallnak. Ilyenkor olvasni kezdek, felülvizsgálom a magam és mások nézeteit, összevetem ezeket, új, illetve más nézőpontokat találok. Természetesen mindig folklorisztikai ismereteimből, néprajzkutatói tapasztalataimból kiindulva. Így csábított el már néhány éve a *Cantata Profana* problematikája is.

Gondolataimat, meglátásaimat tagadással kezdem, majd érvelésekkel folytatom. Boncolgatásaimban nagy örömet leltem.

Már indulásból úgy vélem, hogy Bartók nem menekül, nem menekülhet már a dolgok belső logikája szerint sem. Több Bartók-kutató a *Cantatát*, illetve a szarvasokká vált fiúk kolindát az átmenet (én a *sorsfordulat* szót kedvelem) mítoszának tekintik (vö. Tallián 1983). Az átmeneti rítusok funkciója pedig mindig a megszervezett, ritualizált előretartás (még a temetés is!), nem a menekülés. A szarvasokká vált fiúk az erdő sűrűjében sajnos nem ízlelték meg a tiszta szabadságot, és nem azért váltak szarvasokká, hogy ne kelljen többé visszatérniük a beszennyezett, undorító emberi világba. Az apák világába, mely szemükben végképp kompromittálódott, ahogyan egy színikritikus értelmezi. Különben is mind a kolindák, mind a *Cantata* legvitatottabb kérdése az, hogy „mit jelent egyáltalán szarvasá válni..., mi végre történik az egész átváltozás?” (vö. Pap 1990: 20).

Történetük nem szól „a ma is érvényes generációs kérdés”-ről. A szarvassá vált fiúk története nem ilyen egyszerű: ők távolról sem ilyen büszke lázadók, akik dacból a szülői ház helyett a vadont választják, és annak „tisza szabadságát.” Ha el is fogadnám azt, hogy a szarvasok (Bartók) tudatosan a szabadságot, a „tisztát” választották, akkor miért nem tudták, hogy a korlátlan szabadságnak is ára van? Ha meg nem ismerték fel, akkor hogyan választottak a korábbi és új állapot közül? „Mindazok – írja Tallián –, akik Bartókot minden további nélkül az erdőbe menekülő szarvasokkal azonosítják, mély pszichológiai tévedés áldozatai.” (Tallián 1983: 136)

Az én szememben a szarvassá vált kilenc fiú nem hős, akiknek magatartásával Bartók azonosult volna, ők nem a szabadság eszméjének példaképei, akikkel nekünk azonosulnunk kellene. Ők inkább tekinthetők áldozatoknak. Tragikus hősök, mert törvényszerűen el fognak pusztulni anélkül, hogy haláluk valami magasabb ügyet szolgálna. A fiúkat nem tudatos elhatározás fordította el a szülői háztól, a történelmileg megszerzett civilizációtól. Családközösségi vagy fiúközösségi létükben nem került sor semmilyen olyan lépésre, törvény tevésre, mint például a Kőmíves Kelemen balladában. Lineáris, cinikus, a közösségtől elidegenedett, elrugaskodott viselkedésükben úgy gondolták/gondolhatták, hogy tettüknek, ellenzett életmódjuknak nincs és nem lehet sem határa, sem következménye.

Bartók nem menekül, ismétlem, hanem megrendít és figyelmeztet. Figyelmeztet arra, mintegy előre vetíti, hogy mi lesz belőlünk/velünk – a kilenc szarvas potenciálisan mi vagyunk! –, ha tétlenül csak szemléljük emberségünk megcsúfolását, ha könnyelműen és tehetetlenül besétálunk a faszizmus és kommunizmus reánk erőszakolt világa után a globalizáció manipulált világába, ha könnyelműen elcsábítanak és olcsó örömeik hajszolásában éljük ki magunkat, ha gyökértelenné válunk, ha nem lelünk önmagunkra... A kilenc fiú meséjének tehát én más ok és okozati összefüggéseit látom, és ezáltal Bartók világlátásának, a 20–21. századi emberi sors alakulása iránti látnoki aggodalmának, történelmi érzékenységének óriási dimenzióját érzékelem, ami más értékrend és másabb emberi magatartásra vall, mint a menekülés. A *Szarvassá vált fiúk* román kolinda Bartók általi feldolgozása, túl a szomszédos népek kultúrája nagyrabecsülésének tényén, azt is jelzi, hogy a 20. század egyik nagy zsenije mennyire mélyen értette és érezte a népi műveltség képi és szimbolikus jelentéseit, hogy feltárta a népköltészet egészen filozofikus, általános és örökérvényű,

etnikumfölötti üzenetét. Csak töprengeni tudok azon az állításon, értelmezésen, hogy a kolindák „a román nép megrázó eredetmondáját” mondják el (Palkót idézi Pap 1990: 25). Vagyis azt, hogy a román nép úgy jött létre, hogy emberből állattá, szarvassá változott. Ellenkezőjéről a totemisztikus világlépre visszavezethető számos mítosz olvasható.

Évek, évtizedek óta olvasom és hallom (talán nagyobb nyomtatékkal Erdélyben), a „tisza forrásból” kifejezést, szöveggörnyezetéből kiemelve, klisészerű szállóigeként, az emblematikus értékrend metaforájaként. A romlatlan népi kultúrát, illetve az abból merítő magas nemzeti kultúrát minősítik vele. A „tisza forrás” valami olyasmi lett a szellemi/ művészeti életben, mint az ipari termelésben a „kiváló áru”-t hitelesítő, szavatoló címke.

„A vadállattá visszavedlett emberről szól a *Szarvassá vált fiúk* román kolindája” – írja Jankovics Marcell (Jankovics 2004: 25). Ahová visszasüllyedtek, ott nem ismerik a családot, az ünnepet, annak humánumát. A más állapotba jutás tragédiáját maga a nagyobbik/kisebbik szarvas fogalmazza meg: felismerésében ott vibrál némi nosztalgia, de erőteljesen az, hogy elvesztettek valamit, ami magasabb rendű volt ahhoz képest, amibe jutottak, az, hogy arról a szintről a visszatérés már lehetetlen. A **csak** szó négyszeri ismétlése egyértelművé teszi, hogy az az állapot, amibe jutottak, sokkal kevesebb és behatárolt. Tehát nem a bőség és a korlátlan szabadság világa. A mozgásteret igaz, nem diktatórikusan határozzák meg, hanem maga az erdő törvénye. (Ez a betyárra is érvényes volt!) Ha csak vadászni tudsz, noha lehetnek vágyaid, csak állatként mozoghatsz otthonosan benne.

Jankovics szerint a szarvassá válás jelentése halál. „A szarvasság halotti állapotot is jelent [...] A szarvassá vált fiúk nem ihatnak az otthoni pohárból, csak az alvilági »tisza forrásból«, mert már halottak.” (Jankovics 2004: 25) A tiszta forrás vize, a ruhátlanság/gúnyátlanság szintén az elhunytak lelkét szimbolizálják.

Az én olvasatomban a „tisza forrás” a megteremtett, megszerzett kultúrából, civilizációból való kiesés, illetve visszazuhanás, az emberi lesüllyedés, a pusztulás szimbóluma. (Csak megemlíthetem, hogy a népi kultúra jelképrendszere sohasem egyarcú: sok szimbólumnak egészen ellentétes jelentése is lehet.) Bartók ezt nem dicséri, nem a szabadság alternatívájának tekinti, hanem, ellenkezőleg, a rettenetére döbbsen rá. Ha a szöveggörnyezetre, a hazahívó szó visszautasításainak érvrendszerére, annak

felsorolására gondolunk (erre visszatérek), akkor rájövünk, hogy a „tisza forrás” nem dicsőséges, nem „ez aztán igen” felismerésének kinyilatkoztatása. Ellenkezőleg.

Az eddigiekből, gondolom, már látható, hogy nem asztrálmitológiai szempontból követem a szarvasodás útját, hanem család- és társadalomcentrikus nézőpontból, illetve innen keresem a kolindák és a *Cantata* üzenetét, amit Bartók a szarvassá válás östényében látott meg és gyúrta át üzenetté a modern világ számára.

Szerintem a szarvassá vált fiúk sorsa azért is halál, mert egynemű társaság, melynek körében kialszik a legszebb emberi érzés, a szerelem, a vágy. És mert nem születik gyermek! Vagy ha valami vágyféle ki is alakulna, annak neve csak perverzió. A meztelenség/ruhátlanság, amiről hátrább bővebben szólok, „aszexuális léthelyzet [...] nem erotikus, hanem absztinens jelenség” (Pócs 2008: 198). A végleges kipusztulás tehát elkerülhetetlen. Bartók – feltételezhetően – ettől a távlattól is félti az emberiséget. Sajátosan bennünket.

Ennyi tagadás után állításaimat próbálom elmélyíteni, rendre-rendre.

### **A *Cantata* indítéka, keletkezése és története**

Bartók két erdélyi kolindaváltozat alapján dolgozta ki a *Cantata* magyar változatát. A román kolindákat 1914-ben gyűjtötte Idicspatakon (Idicel) és Fehérorosziban (vö. Tallián 1983: 29), de magyar szövegű alkotásként kívánta nyilvánosság elé bocsátani, mivel „Bartóknak több évtizedes meggyőződése volt, hogy a »nép«-ben, bárha természetesen élesen elválasztó etnikai határvonalak figyelhetők meg, nem léteznek »nemzeti« határvonalak...” (Tallián 1983: 28). Tallián Tibor írja, hogy „Bartók rettegett »a népek elcsöcselékességétől« [...] Az általános európai és benne a magyar helyzetet egyre tragikusabb színben látta” (Tallián 1983: 44). Mint nagy művész, hitt a költői szó, a szöveg figyelmeztető erejében. Félelmeit, melyek számomra egyértelműek, a társadalom és politikum által elkövetett súlyos hibákat fontosnak tartotta közölni. A román kolindák östényt közlő szövege a bartóki szöveg és zene nyelvén, Tallián szavával, „felhívás lett a rációhoz” (Tallián 1983: 47). Nyilvánvaló, hogy a két kolindaváltozat tartalmazta a bartóki *Cantata* üzenetének magvát. Viszont fontosnak tartom több kolinda egymás mellé hozatalát annak bizonyítására, hogy Bartók

számára a kolindák mitikus világa – ismétlem – nem lehetett szabadság-alternatíva, ellenkezőleg, a fiúk által megtestesített hiúság, önzés, elidegenedés, kapzsiság, közöny, érték- és emlékrombolás, a durvaság bűnhődési helye. Kérdezhetném, van-e győztese ennek a fajta szabadságakarásnak? Vagy fájlalnunk kell valakinek a sorsát? A fiaikat elvesztő szülőket, vagy az otthonukat elhagyó fiúkat?

Gondolataimat, szemléletemet tehát elsődlegesen a paraszti pragmatizmus, család- és életvitel vezérli, melyeket szokáskutatásaim során ismerhettem meg.<sup>1</sup>

### Átok, bűn és bűnhődés

De miről is szólnak a kolindák?

Kilenc fiú balladai sorsáról szólnak, szarvasokká válásuk okainak konvergenciájáról, a gyermek és szülő, gyermek és közösség viszonyának megromlásáról, súlyos és végzetes értékrendzavarról, a hagyományos rend követésének elmulasztásáról.<sup>2</sup> Mindezek végzetes kimeneteléről. Az ismert kolindaváltozatok ezeknek a problémáknak különböző nézőpontjai. A szarvassá válást előidéző okok közül a leggyakoribb éppen a pragmatikus vonatkozású *apai nevelési feladatok elmulasztása*. (Ezt a megglátásomat hátrább még jobban megvilágítom.) Ez képezi a fiúk részéről a „vadémelés” tárgyát is. „Mert nem oktatta őket / Sem réten kaszálni, / Sem ekével bänni, sem állatokat terelni.” Vagyis két ősi mesterség egyikére sem, csak arra, amit ezek előtt űzött az ember: vadászni. Aztán mégis „Átkot szórt reájuk, Hagyják el a házuk, / Menjenek tova, / Hol fű nő kövéren...”<sup>3</sup> Az apai mulasztás ténye a bartóki szöveg kezdő soraiban is jelentkezik: „Nem nevelte őket / Semmi mesterségre, / Szántásra-vetésre, / Ménesterelésre; / Csordaterelésre; / Hanem csak nevelte / Hegyet völgyet jární, / Szarvasra vadászni”. És hogy nagyobb nyomatékot adjon ennek a vádnak, költeménye záró soraiban így fogalmaz: „Nem nevelte

<sup>1</sup> A kolindálás és a *plugușor*-ral (ekécske) való járás a román kalendarisztikus szokások része.

<sup>2</sup> Megglátásom szerint az ilyenfajta elmulasztás vezetett Kőmíves Kelemen, Manole mester tragédiájához is. Bővebben lásd Balázs 1999a: 79–88.

<sup>3</sup> Az idézett sorokat Kiss Jenő fordításaiból kölcsönöztem (Kiss 1971: 63–67).

őket / Semmi mesterségre, / Csak erdőket jární, / Csak vadat vadászni”.<sup>4</sup> (Kiemelések általam.)

A szarvassá válás érzelmi kiváltója az anyai átok. A fiúkat anyjuk (néhány más erdélyi változat szerint) megátkozta, mert semmibe vettek minden más emberi foglalatosságot, kötődést, szülői intelmet, és folyton csak vadászni, csak vadászni jártak. Mihai Coman is megerősíti ezt a tény: „Néha a szarvassá válást átok váltja ki: az áldozat kilenc évig viseli ezt az álarcot, s csak akkor térhet vissza korábbi állapotába, a természetből a kultúrába (kiemelés általam), csak akkor válhat ismét emberré”.<sup>5</sup> Az anyai átok (a népi hiedelem szerint a legerősebb átok!) nyomán a fiúk szarvasokká váltak, merthogy a szarvasok lábnyomából itták vizüket. Tallián is számba veszi a kolindakör olyan változatát, melyben „a fiúk a szülők átka következtében változnak szarvassá.” (Tallián 1983: 136)

A szarvassá válásnak társadalmi indítéka is van: „A fiúk metamorfózis a annak tulajdonítható – és itt Coman kiszélesíti az ítéletozók körét –, hogy túlon túl eltávolodtak a falutól, hogy behúzódtak a sötét erdő renegetegébe. Itt tévelyegve elvesztették a visszafelé vezető utat, elnyelte őket az erdő és kísértet-állatokká váltak.” (Tallián 1983: 165) A szarvasodás egy másik társadalmi okát vélem felfedezni – Pócs Éva egyik tanulmánya alapján (Pócs 2008) – az ingtől, ruhától való megfosztás motívumában, amit (társadalmi) szankcióként értelmezek. Az ing és a ruha „az anyaszült mezeten embert társadalmi lényvé avatja. Az ing tehát az identitás kifejezésének, a társadalmi szerep betöltésének eszköze.” (Pócs 2008: 171) Az ingbe öltöztetés „mint emberré avató, egyben csoportba fogadó rítus” (Papp 1990: 173) ismert a Balkán több helyén.<sup>6</sup> A jelenség logikájából következik, hogy az ingtől, ruhától való megfosztás – mint szankció – a társadalomból való kizárást, kirekesztést, vagyis a társadalmi státusz visszavonását jelenthette.<sup>7</sup> Más szóval, regresszív rítus indul el. „Az emberi ruha

<sup>4</sup> Bartók változata (Pap 1990: 7–9).

<sup>5</sup> Coman 1986: 164. Hogy a szarvassá válás átok következménye, ezt Papp Gábor is felveti (vö. Papp 1990: 66).

<sup>6</sup> A magyarság körében a völegény ingét a menyasszony készítette, ami ebben az összefüggésben a befogadás gesztusaként értelmezhető. A keresztiszülők a keresztelendő gyermeket az általuk ajándékozott ingecskében tartották keresztvíz alá. Mind a két esetben – Pócs Éva szerint – az ingkészítést „mondhatni Európa egészén mint új életet kezdő, megteremtő aktusnak” tekinthetjük (Pócs 2008: 178).

<sup>7</sup> Akitől elhatárolódunk, arra mondjuk, hogy „Nekem se ingem, se gatyám.”

kifordítása [...] eltüntetése a kultúrából való kivetkőzés” jelképe (Pócs 2008: 196). Így lettek az Európa-szerte ismert farkasemberek,<sup>8</sup> (medveemberek, szarvasemberek stb.). A natúra–kultúra, kultúra–natúra oppozícióját, vagyis a visszaesés bűnét a román kolinda egyik változata egyértelművé teszi: „A mi testünk nem tűr / fonott-szövött inget, / csak leveles ágat, / A mi lábunk nem lép tűzhely hamujába, / csak leveles ágra” (Kiss 1971: 217).

Az anya sorsaggodalmához, egy másik változatban, maga az Isten is felzárkózik, mivel – Kardos Tibor sejtése szerint – már nem tűrhette tovább a fiúk viselkedését (vö. Tallián 1983: 73). Sújtása tehát **erkölcsi-etikai indíttatású** lehet. „Addig mind vadásztak, / Míg a szent Úristen / Változtatta őket<sup>9</sup> / Kilenc szarvasokká.” (Kiss 1971: 217) A szarvassá válás „külső” kiváltói mellé egy saját magukban gerjesztett, tehát belső erőt is számba vehetünk: „Annyit barangoltak / És addig vadásztak, / Addig-addig, míg nem / Szép hídra találtak, / Csodaszarvas nyomra. / Addig nyomozgattak, / Utat tévesztettek, / Erdő sűrűjében / Szarvasokká lettek...” Más szóval **egy szenvedély rabjai** lettek, mely, mint minden szenvedély, felfalja, elemészt, magához idomítja az embert! Ők maguk olyanná váltak, mint az üldözött vad. József Attila *A csodaszarvas* című versében a magyarságtudat sajátos jelképét fogalmazza meg. A csodaszarvas „eredetileg az őshazát otthagyni kényszerítő nyugtalanság, a vágyálmokat kergető, önpusztító vállalkozás kifejezője” (Páll–Újvári 2001: 100). Az üldözés hiábavalóságát József Attila így foglalja költői sorokba: „Csodaállat, csak elillant, / lombokon át, ha megcsillant. / Csak a nyomát hagyta minden / füves földön, fájó szívben” (József 1987: 367). József Attila képzetében tehát az üldöző (a román kolindák ezek számát a mitikus 9-re emelték) semmivé válik: „Aki hajtja, belepusztul / Asszonyostul, csapatostul” (József 1987: 367). Tallián azt is felveti, hogy „a fiúk vadászszenvedélye valóban bűnnek tűnik, az átváltozás meg büntetésnek” (Tallián 1983: 73). Tehát a szarvasodást több tényező váltotta ki, ezért a fiúk tettét súlyos és több fokozatú büntetés sújtja, aminek kimenetele végzetes is lehet.

<sup>8</sup> Az ember–vadállat metamorfózis-képzet egyik legelterjedtebb variánsa. A görög mitológia szerint az istenek Lükaón arkadiai királyt kannibalizmusa (vö. a kilenc fiú lankadatlan üldöző szenvedélyével) büntetéséeként farkasemberré változtatták. Lásd Páll–Újvári 2001: 141.

<sup>9</sup> Egy Szeben megyei, 1940-ben gújtott változat szintén Isten művének tartja a fiúk szarvassá változását (vö. Tallián 1983: 73–74).



Az átokról tudni kell – csíkszentdomokosi adataim alapján mondom –, hogy a sorsot/sorsokat érintő átkozódást többnyire hosszas lelki vívódás, mérlegelés váltja ki, tehát kimondása nem mindig spontán cselekvés. Valamilyen állapotnak halmozódnia kell ahhoz, hogy beteljen a pohár, illetve kiömljön a tartalma. A várakozási-türelmi idő realitását, tartamát érzékeltetik az alábbi sorok: „Várja őket anyjuk / Épp kilenc új inggel / És kilenc gatyával / És kilenc kucsmával / Meg kilenc subával /...” (idézi Tallián 1983: 74) És hiába: a hónapokba, talán évekbe került munka gyümölcse nem kell azoknak, akiknek szánta. Kerülendő a vulgáris aktualizálást, ám mégis balladai-bartóki víziót érzek: a székelyföldi – és nem csak – szülők számai, ezrei építik a gyönyörű házakat, az anyák készítik a plafonig rakott perefernumos ágyat, a kelegyével tele rakott szekrényeket, míg a fiúk és leányok idegen földön „vadásznak”, úznak „szellem-szarvasokat”, míg maguk is hozzájuk hasonulnak. Azokkal szemben, akik úgy vélik, hogy a szarvasok átváltozása a szabadság választásának ténye, még azt is elmondom, hogy az átok, legyen bármi tartalma, szándéka, mindig repressziót, romlást, az emberi létben visszaminősülést, szélsőséges esetekben a megcélzott személy(ek) fizikai megsemmisülését akarja elérni. A népi kultúra ilyen értelmű helyzeteiben – szokások, szerelmi csalódások, vagyoni eltulajdonítások, mesék, hiedelmek, rossz viselet, engedetlenség stb. – igen gyakori, sőt kéznél, mi több szájban lévő formula, még a mindennapi konfliktusok esetében is az állattá válás átok útján való elérése. Egy konkrét példája: „Az Isten engedje meg, váljal(ék) varasbékává!”

A vadászat mint ősmesterség, amibe az apjuk beavatta – „... csak nevelte / Hegyet völgyet járni, / Szarvasra vadászni” – anakronisztikussá vált. Ezt csak az anya ismerhette fel. Ő az, aki ösztönösen megérzi a fiaira leselkedő veszedelmet, aki a fiak jövőjéért aggódik, idegeskedik. Az apa és az Úristen csak megelégtették a fiak túlzását. (A fiaiért aggódó anyatípus ismert az irodalomban is: pl. Nyilas Misi, Nica és Mátyás anyja, Móricz Zsigmond, Ion Creangă, Arany János alkotásaiban.) Az átokhoz, mint végsőnek vélt megoldáshoz, csak az „anyó” fordul, megállítandó a végki-fejletet. Erre a bartóki szöveg nem tér ki.

A haza nem térő fiúk utáni fájdalom arra készíti „az apó”-t, mert „Kezdett vágyni rájuk”, hogy karácsony szombatján (!) keresésükre induljon s hazahívja őket, mert „Szép karácsonyestén / Várja őket anyjuk...” Sem a könyörögve hízelgő, sem hízelegve édesgető-hívogató szó, ami Bartók átköltésében így hangzik: „Édes szeretteim, / Kedves gyermekeim,



/ Gyertek, gyertek haza, / Jó anyátok vár már! / Jöjjetek ti vélem / A jó anyátokhoz, / A ti jó anyátok / Várva vár magához”,<sup>10</sup> sem az anyjuk által elkészített fejedelmi ünnepi asztal: „Fáklyafényben asztal / Csupa jó fallattal / S telepoharakkal”<sup>11</sup> affektív, vizuális és gasztronómiai ígéret élménye már nem tudja visszatérésre készíteni az időközben lélekben kiürült szarvas-fiúkat. Az „apó” és „anyó” rebegő reménye, melyben titkon hittek, hogy a csak egyetlen élvezetet hajszoló, minden alapvető emberi értéket lelketlenül elhagyó, civilizációs züllésre tért fiúk megmentése a visszatérésük által lehetett volna – füstbe szállt.

Mi több, „a legkedvesebb fiú” az apót megsemmisítő, erőfitogtató szándékával fenyíti meg: „Kedves édesapánk..., / ...téged mi tűzünk / A szarvunk hegyére / És úgy hajigálunk / Téged rétről rétre, / Téged kőről kőre, / Téged hegyről hegyre, / S téged hozzávágunk / Éles kősziklához: / Izzéporrá zúzódsz / Kedves édes apánk”.<sup>12</sup>

Korunk aggasztó társadalmi jelenségeit figyelve a bartóki mű és az alapját képező román kolinda az én értelmezésem szerint azt is sejteti, arra a veszélyre is int, hogy a túlon túl megkésett, elmulasztott korrekció, a humánumból való teljes kivetkőzés, a korábbi kultúrához és civilizációhoz való visszatérés ellehetetlenedését hozza maga után:

„...mi nem megyünk:

Mert a mi szarvunk / Ajtón be nem térhet,

Csak betér az völgyekbe;

A mi karcsú testünk / Gúnyában nem járhat,

Csak járhat az lombok közt;

Karcsú lábunk nem lép / Tűzhely hamujába,

Csak puha avarba;

A mi szájunk többé / Nem iszik pohárból,

*Csak hűvös (tisza) forrásból.*<sup>13</sup> (Kiemelés általam)

<sup>10</sup> Bartók változata, lásd Pap 1990: 8.

<sup>11</sup> Kiss Jenő fordítása.

<sup>12</sup> Bartók változata, lásd Pap 1990: 8. Az eredeti román szöveg Lükő Gábor szó szerinti fordításában: „– Kedves jó apánk, Ne nyilazz te ránk, / Mert ha felveszünk / Sudár szarvunkra / És meghurcolunk / Havasból havasba, / Tetőről tetőre, Szikláról sziklára, / Pozdorjává törsz.” (Lásd Pap 1990: 11)

<sup>13</sup> Bartók változata. I. m. Az eredeti román szöveg Lükő Gábor szó szerinti fordításában: „– Kedves jó apánk, / Eredj csak haza / Édesanyánkhöz, / Mert a mi szarvunk / nem fér be az ajtón, / Csak a hegyek között, / Mert a mi lábunk / Nem lép hamuba, / Csak az avarba, / A mi ajkacsánk / Nem iszik pohárból, / Csak a forrásból.”

Tehát a hajdani fiúkat egykor ki- és bebocsátó ajtó már alkalmatlan a szarvasok számára (ama szólásmondásunk, hogy „Annak is kinőtt a szarva”, nem a tőlünk elidegenedett, minket lenéző stigmája-e?), a hajdan pohárból ivó emberi száj már képtelen az ilyen edényhez közeledni. Más szóval, a folklóralkotás a mássá válás mítoszát hozza, az elszakadás kínjának érzését. A visszaváltozás lehetetlenségét sugallja. De az elidegenedés nyomasztó tragikumát is. A magukra maradt szülők bánatát, és a kellő választatásra képtelenné vált fiúk tragédiáját, mert nem tudnak már szabadulni az arctalanságra züllesztő szenvedélytől, a korábbi világban pedig már idegenek, otthontalanok, alkalmazkodásra képtelenek. Úgy is fogalmazhatok, hogy a korlátlan szabadság választásának, ha ugyan választásról még ezek után is beszélhetünk, mint korábban említettem, ára van: a vadállattá való visszavedlés. A bűn és bűnhődés, a kettős identitás drámáját súlyosbítja az, hogy külalakra állattá váltak, de emberi tudattal maradtak. Beszélő állatokká lettek! A testük képtelenné teszi a már létrehozott civilizációhoz való visszaigazodást, testi szükségleteik, ösztöneik már nem emberiek, de emberi tudattal, ingerülten válaszolnak az apai hívásra. Egyfelől potenciális vadászsákmány lehetnek, másfelől tudatos apagyilkosok, apa- és anyagalázók.

Ingerültségük egy valamikori lázadásra is visszavezethető, aminek társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, életmódtörténeti indítékai lehettek, és a családi otthon elhagyásában konkretizálódott.<sup>14</sup> A fiúk egyfelől, az apa másfelől három ősi foglalkozás és életforma megjelenítői, ami a beszélő szarvasok vádjában, a töredékes változatok ellenére is körvonalazódik: 1.) vadászat-gyűjtögetés, 2.) állattartás, 3.) földművelés. „Nem oktatta őket / Disznóórizésre, / Sem nyáj terelésre, / Hanem oktatta erdőbe vadászni” // „Nem oktatta őket sem réten kaszálni, / Sem ekével bänni...”<sup>15</sup> Az emberi felemelkedés évszázados küzdelmeinek, drámáinak lehetnek tanúi e sorok. A szarvassá vált fiúk két mezőgazdasági ágazat megtanulását, illetve annak elmulasztását (!) – állattartás, földművelés – állítják szembe az anakronisztikussá vált, csak vadász apa életmódjával. A fiúk tulajdonképpen a földműves Káin és az állattartó Ábel eszmei rokonai.

<sup>14</sup> A fiúk atyjuktól való elköltözésének motívuma a Hunor és Magyar történetében is fellelhető (vö. Jankovics 2004: 180).

<sup>15</sup> Kiss Jenő fordításai

### Beavatásmítosz vagy ballada?

Az emberi állapotváltozás – meglátásom szerint – sem a kolindaszövegek, sem a bartóki változat szerint nem tudatos, nem önszerveződő metamorfózis, hanem átoksújtásnak mint büntetésnek a következménye. Átok súlya alatt lényegültek át a fiúk. És ebben nyilvánvaló, a fentiekkel is összefüggésben, az ok és okozati összefüggés. Akkor viszont nem beavatás: a szövegek nem beavató mítoszok emlékei, mint sokan vélik, hanem az emberi mulasztásról szólnak – egy új történelmi helyzetben új mestersegekre való nevelés elmulasztása –, ami miatt a fiúk „Utat tévesztettek, / Erdő sűrűjében / Szarvasokká lettek”. Az emberi állapotváltozás „egyik legősibb, a primitív népek vallásos-rituális gyakorlatában általánosan elterjedt kifejezése az állattá változás” (Tallián 1983: 127). A kolinda története, bármelyik variánsát is nézzük, nem egyértelműen mitikus emlék, hanem általános érvényű, etnikum fölötti (és ez a nagyszerűsége!) metafora. Ósinek, primitívnek tűnik, mert, Tallián szavával ismétlem, „őstényt” közvetít, őstényt, amit a nagy művészek, a modern művészet mindig felelevenít, mint a szunnyadó parazsat.

Tallián azt vallja, hogy a *Cantata* beavatásmítosz. Csakhogy a beavató szokások, rítusok végkifejlete a folklóralkotások szerint se nem drámai, se nem tragikus. Kivételt képeznek a temetés beavató szertartásai. A valamibe, valahová való befogadás szertartásos, ünnepi rítus. Időzítésük helyhez, alkalomhoz, feltételrendszerhez kötött, közösség által validált és hiteles személyek jelenlétében végrehajtott, egyéni és közösségi konszenzussal elismert. Kérdezem, a kolindákban ki avat be kit? A vadászat régóta folytatott, aztán a fiúk számára szenvedéllyé vált cselekvés, ami a szülők, az Isten, a közösség számára pedig elviselhetetlen életmód. Az anyjuk, apjuk megátkozza, elüldözi otthonról, az Isten szarvasokká változtatja, vagy ők maguktól válnak szenvedélyük rabjaivá. Arról nem beszélve, hogy a kolindákban, a *Cantatában* a „beavatottak” – gyermekek – szembefordulnak a szülőkkel. A nemzedékek közti konfliktus különös görbéje azonosítható a szövegekben, mely a beavatásmítosz teljes tagadása: 1.) Az anya tudatában fokozatosan gyülemelő, halmozódó düh amiatt, hogy fiai szenvedélynek élnek; 2.) A düh átokba fordulása; 3) Az eltűnt fiúk utáni anyai fájdalom, ami karácsony vigíliáján némi reménnyel vegyül: a karácsonyesti asztal ételei, italai, a gyertyafény (fáklák fénye) hangulatának, a hajdani közös együttevésnek mágikus varázsa, vágya hátha hazahozná a

fiúkat; 4.) Mindezekről üzenetvétel, aztán szembesülés az átváltozás visszafordíthatatlan tényével (a mesében ez nem így történt volna!); 5.) A fiúk apaellenes vádjá („Nem oktattál minket...”); 6. A hazahívás, az őshonba való visszatérés megtagadása.

Egy ilyen fajsúlyú, érzelmi hátterű, lelki és dinamikus drámai eseménysor kútfője csakis ballada lehet, családi ballada, amit, elképzelhető, a karácsonyi kolindálás alkalmával kezdtek el mondani. Kétségtelen, okító szándékkal: figyelmeztetni arra, hogy a kétségbeesés lelki válságát már a karácsony sem tudja megváltani, a társadalmi romlást és bomlást visszafordítani. A fiúk család- és családi otthon tagadása, „nem”-ekbe való sűrítése apokaliptikus kiáltó szó. Mai szemmel is nézve, egyenesen tüntetés egy kiforrott társadalmi értékrend ellen. Tallián máshelyt úgy is látja, hogy lázadás az anyajogi társadalom ellen, szembekerülés a női princípiummal (Tallián 1983: 54). Noha ez tudatosságot tételezne fel, amire nincs érv. Anarchikus lépés lenne? Szokáskutatóként úgy látom (a kolindálás is szokás!), hogy a szarvassá válás elmondása tipikus esete a paraszti didaktikának: sohasem volt tételes, hanem példákkal okított. Jézus is igen mély elvi kérdésekre, támadásokra, provokációkra példabeszéddel válaszolt. Nos, a kolindálás is egy alkalom az okításra, annál is inkább, mivel időzáró, időnyitó, vagyis óév, újév tájékán, idején hangzik el, amikor a rossztól való megszabadulás és a tiszta lappal való indulás az ünnep tétje, fogadalma. A sorsfordító szokások rendje, mechanizmusa, a kalendarisztikus szokások mind-mind az egybegyűlés csúcsidei, helyük pedig elsősorban a családi/szülői ház. A paraszti társadalom vehemensen védte a közösségi együvé tartozás eszményét és gyakorlatát. Ellenkezője a széteséshez, káoszhoz vezetett. Ezért alakult ki a sorsfordító szokások, rítusok, erkölcsi normák ellen vétőkkel szembeni szankciórendszer (lásd Balázs 1984). A szarvassá vált fiúk kolinda családvédelmi kolinda, ezért került a családi ünnepkörbe. Szüzsége a családvédelem ideológiája. Minden ünnepnek van ideológiája! A ballada mint elbeszélő folklórkategória szokásába ültetődött át: a kolindások által felkeresett családokban elmesélték egy szétesett család szomorú, balladisztikus történetét. Hasonló szokásra van előzmény a románság körében: a lakodalmi asztalnál a muzikusok hosszú családi balladákat szoktak előadni, melyeket a násznép énekelve követ, csattanójuk pedig jókívánság mondása. Bartók az említett kolindák történetét emelte egyetlen emberi szintre a *Cantatában*. Így született a „Bartóktól átköltött, de motívumaiban lényegileg meg nem változtatott

epikodramatikus folklórszöveg” (Tallián 1983: 49). A román kolindák szövegének paradoxona az, hogy jókívánság gyanánt mondják el/recitálják a pogány-paraszti történetet, bár megrendítő drámáról szólnak. Így, stílusjegyeinél fogva is ballada. Úgy is nevezhetném, hogy antikolinda, hiszen az ilyenkor szokásos jókívánság helyett balladai hangvételi drámát mondanak el. Keserves emberi sorsot, melyben, Tallián szavaival „az emberi tudat feloldhatatlan ellentmondást észlel a világban való lét szükségessége és a világ ellenségessége között” (Tallián 1983: 173). Bartók zsenialitása itt érhető tetten: az őstényben felfedezi a modern világ, a modern társadalom kebelében kitenyésződő rettenetes veszélyt, amivel szemben, nem tételesen, hisz nagy művész, ellenállásra int. Érzelmi és spirituális intelem: a *Cantatát*, szerintem, akárcsak a balladák sokaságát, mély szomorúság lebegi be az elmulasztott szülői kötelesség, az elvadult, elidegenedett fiúk, a szétesett és távlatok nélküli, gyermeknélküli család, az emberi faj perpetuálódási/reprodukciós folyamatának megszakadása miatt. A kolinda-balladák, Bartók *Cantatája* nyújtotta társadalmi, emberi perspektívája lebontja az ember affektív és erkölcsi személyiségét, lefokozza az embert az ösztönök és individuális érdekek szintjére. A szarvassá vált fiúk emberi-fizikai dimenziói túlnőnek a normális emberi test méretein, és ezzel a folyamattal párhuzamosan eltorzult humánnumuk is. A test és lélek eszményi összetartozásának egészen groteszk változatát nyújtja.

### A szarvassá vált fiúk és a tékozló fiú

Talán egyidősek, és talán egy ilyen összehasonlítás még jobban megvilágítja, hogy Bartók nem menekült a szarvasok világába szabadságért.

A szarvassá vált fiúk és a bibliai tékozló fiú összehasonlításában nem a fiúk fizikuma játszik szerepet, annál inkább erkölcsi magatartásuk, szemléletük, lelkeségük. A szarvassá vált fiúk antonímái a tékozló fiúnak (Lukács 15: 11–32). Míg az elsők pályája az önpusztítás felé tart, ez utóbbit, primer ösztöne – az éhség – és társadalmi lealacsonyodása (disznók mosléka, disznólegeltetés), mocorgó önérzetessége megállítja a romlás útján, és visszatérésre készítetik. A megbocsátás reményével, önszántából tér vissza apja házába. A megbocsátás gesztusa a szarvassá vált fiúk apjának, anyjának lelkében lelki előlegként vibrál, míg a fiúk a hazatérésért már-már könyörgő apának racionálisan indokolják ennek visszautasítását, a

háromszor megismételt tagadó szó – Nem! – nyomatékosításával. A tékozló fiú sorsa egyéni, magaválasztotta sors, és visszafordítható; a szarvasoké kollektív sors, és visszafordíthatatlan. Mind a két kategória dezertőr. Viszont a tékozló fiú eltűnése senkinek nem okoz fájdalmat a családjában, örömet csak a megtérte által hoz. Úgy tekintették, mint aki eltűnt vagy meghalt. A szarvassá vált fiúk eltűnte pedig része lett a szülők mindennapi fájdalmának, megtérésük reménye hiábavaló volt. A magányos eltűnő a megbánás és alázat megjelenítője, a kilenc szarvasfiú pedig a gőgé, lelketlenségé és fenyegetésé. Mind a két kategória kapcsolatba kerül az állatokkal: a tékozló fiú a disznók közé vegyül, de nem eszik meg a disznók, mint a közmondás tartja, talán azért, mert ennek veszélyét idejében felismeri. A vadászó fiúkat viszont felfalja a szarvasüldözés szenvedélye, mert szenvedélyfüggővé váltak. A szóbeli rábeszélés sem érzelmileg, sem spirituálisan nem hatott. A tékozló fiú ellenben maga jött rá a családból való kiszakadás meggondolatlanságának vétkére: önkéntesen és mély, ismételt alázattal, megbánással tért vissza atyja házához. „Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened; és nem vagyok immár méltó, hogy a te fiadnak hivattassam.” (Lukács 15: 11–32) Az apák, az érzelmi mediátorok találkozására szintén ellentétes: „... téged mi tüzünk / A szarvunk hegyére...”// „Hozzátok ki a legszebb ruhát, és adjátok fel rá...” A szarvas fiúk „ruházata” marad állati, az állati sorsra jutott tékozló fiú ruhája pedig társadalmi rangot megjelenítő emberi.

### Szarvas-fiúk és a 9-es szám

Pócs Éva egyik tanulmányában<sup>16</sup> kirekesztett élőkről, kettős lényekről beszél, akik „már életükben jellegzetes kettős, illetve átmeneti lények voltak, kettős, ember és démon vagy *ember és állat alakváltozataik voltak*, és azáltal *két világban, a kultúra és natúra* (kiemelések általam), vagy a nappal és éjszaka emberi és démoni, halotti világában egyaránt otthonosak lehettek. Jellegzetes státus nélküli élők [...] törvénytelen kapcsolatából, harmadik, hetedik vagy *kilencedik* gyerekként születtek (kiemelés általam). Születésük hiedelmeit általában az osztályozatlanság,

<sup>16</sup> A tanulmány a Scientia Könyvkiadó *Sorsfordító rítusok* című tanulmánykötetében lesz majd olvasható.

csoportonkívüliség, időnkívüliség, létszámfelettség szimbolikája veszi körül (ide tartozik a születésükkel kapcsolatos hármas, hetes, kilences szám).” Pócs Éva a kirekesztettség más változatait is szóba hozza: „Más hiedelmek szerint anyai átok taszította ki őket a családból, egyházi kiátkozásban részesültek, kitett gyerekek voltak, száműzték őket falujukból (például varázslás, boszorkányság büntetéseképpen), és így tovább; vagy pedig nem részesültek a keresztségben. A kirekesztéssel elvesztik csoport-identitásukat, az átok, kiátkozás, száműzetés mágikus és jogi manőverei a szimbolikus halál állapotába juttatják őket. Az ilyenek a családra, közösségre veszélyt hozó lényeknek számítottak. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy csíkszentdomokosi szokás szerint a csecsemőt születése után 2–3 napra megkeresztelték, „mert pogánnyal nem lehet egy föld alatt élni [...], mert a gonosznak hatalma van a megkeresztetlen gyermekeken<sup>17</sup>, ...a megkeresztetlen gyermek csak idegen.”<sup>18</sup>)

„Ezért – idézem tovább Pócs Évát – velük kapcsolatban is ismertek bizonyos, státusnélküliségüket megszüntető beavató rítusok, amelyek szerepe szinte azonos a halál utáni, pótlólagos átmeneti rítusokkal. E rítusokkal a státus nélküli élőket avatják be az emberi közösségbe, a kultúrába, és ezek az emberré avató rítusok megelőzik azt, hogy társadalmon kívüli, marginális helyzetükből démonként támadjanak saját közösségükre.” Pócs Éva számos kelet-európai példát említ arra, hogy az idegen föld a saját otthonhoz képest már kvázi-másvilág, amely nem emberek, hanem démonok lakóhelye.”

Az eddigiek során többször utaltam a szarvas-fiúk megváltozott státúsára, arra, hogy kettős lények: állatok, de beszélő állatok, emberi reflexekkel, gondolkodó képességgel rendelkeznek. A szarvassá válás indítékait is számba vettem. Most ezek jegyzékét gyarapítom, Pócs Éva tanulmányában talált néhány hiedelem alapján, hiedelem fogantatású, feltételezhető okkal.

A kilencedik gyermek létszámfelettségének szimbolikája izgat a leginkább.<sup>19</sup> A kolindabeli fiúk is kilencen születtek, már élükben két világban

<sup>17</sup> „A keresztelő már első, 3. századi értelmezése szerint is ördögűző rítus.” (lásd Pócs 2002: 65).

<sup>18</sup> Bővebben lásd Balázs 1999: 227–229.

<sup>19</sup> A görög mitológiában az egyik leggyakrabban előforduló numerikus szimbólum. A 8+1 modell szerint a meghaladást jelenti a 8-al szemben, ami a teljesség jelentését hordozza (lásd Páll–Újvári 2001: 274).



éltek – az otthoni, szülői világban és az erdő világában. Viselkedésük, oktalan elkülönülésük mindenki számára terhessé vált, kialakult körülöttük egy szellemi-lelki „kritikus tömeg”, ami oda vezetett, hogy apjuk, anyjuk „átkot szórt reájuk”, addig mind vadásztak, „míg a szent Úristen / Váltottatta őket / Kilenc szarvasokká”. Tehát családi, egyházi kiátkozásban részesültek. Társadalmi vétkük csomagja tetőződött azzal, hogy a legkisebb, aki éppen megszólal, és szembe száll az apjukkal, kilencediknek született. A vétkük közösségi, vagyis csoport vétek, és ha a népi igazságszemléletet vesszük alapul, akkor egynek a vétkéért a többi is bűnhődik. A kolindákban és a *Cantatában* ez történik.

És még valami. Korábban idéztem Jankovics véleményét, mely szerint a szarvaság halált is jelent. „Szimbolikus halált” – erősítem gondolatomat Pócs Éva meglátásával. Közismert, hogy a népi hiedelem szerint minden rossz jóra fordítható megfelelő mágikus rítussal. Nos, itt a rossz az a fiúk státusnélküliségében látom, ami elsősorban a család és a közösség számára rossz. A szarvas-fiúk visszafordításának, közösségi viszonyteremtésének elsődleges szimbolikus helye a család, kezdeményezője az anya. Visszaavató rituális eszköze a karácsonyesti pompás asztal lett volna. A mágikus próbálkozás kudarcot vallott: a fiúk démonokként éltek, és démonokként haltak meg. Ezt a véget kellett volna visszafordítani!

### Szarvas-fiúk és vénlegények

Tovább bontom a szálát a szarvassá (állattá) válás társadalmi veszélyének irányában. Korábban már tettem célzást erre a szarvas-fiúk egyenmősége kapcsán is. Tallián Tibor könyvét olvasva döbbenettel tapasztaltam nézetazonosságunkat. Ő a szarvas-fiúkat „fiatal, nőtlen legények »mitikus« számú tagból álló csoportjának” nevezi, amely elvonul az erdőbe, elhatárolja magát a faluközösségtől..., s olyannyira zártközösséget alkot..., hogy bárkit, aki meglesné őket – legyen bár az saját édesapjuk –, tréfaszámba egyáltalán nem menő fenyegetésekkel űz el az erdő titkos helyéről...” Elkülönülésük nem csak a külsejükben, szenvedélyükben mutatkozik meg, hanem táplálkozási, italozási szokásaikban is. „Az sincs kizárva – reflektál Tallián –, hogy a szarvas-legényeket a mindennapok anyagi asztalától elcsábító, valósággal megrészegető ital »tisztasága« kertes; annak a mأمornak, ami a legényeket oly kötetlenné, gátlástalanná,

fenyegetővé, egyszóval »szabaddá« (állativá) teszi, nem forrásvíz a kiváltója!” (Tallián 1983: 113)

Számomra, aki négy évtizede kutatja a paraszti társadalom, sajátosan Csíkszentdomokos sorsfordító szokásait, nem jelent nehézséget a „fiatal, nőtlen legények »mitikus« számú tagból álló csoportjának” metaforikus jelentését megfejtetni.<sup>20</sup> A vénlegényekről van szó, a valóban nőtlen, de öregező férfiakra, akikről családalapítást nem remél senki, esetleg egy-két társadalmilag, fizikailag elesett nőszemélyt vigasztalnak, akik titkos utakon keresik, ha netán hajtaná, nemi ösztönük kielégítését, akik nevét nem viseli gyermek, akik a közösség periferiájára sodródnak, majd a korcsmában, bárókban, korunk sötét erdeiben külön verődve italoznak, nem tartoznak sem a legény, sem a házasemberek társadalmába, alkohol (kábitószer) függővé válnak, akárcsak szarvasfüggővé váltak a csak szarvast üldöző kolindabeli fiúk. Ők azok, akik a szülők bánatára élnek, akik a szülőket, ha inteni merészelnék őket, durva szavakkal illetik, testileg nem ritkán bántalmazzák. Az italtra, rendetlen táplálkozásra való pénzt, élelmiszert nem ritkán otthonról lopják el, aztán gátlástalanná, fenyegetővé, agresszívvá, más szóval, „szabaddá” (korunk napi bűncselekmény lajstromán szereplő tettek) válnak.

Néhány csíkszentdomokosi adatközlőm vallomása konkretizálja általánosításaimat. Össeillesztésükkel egyértelműen kirajzolódik a vénlegény társadalmi-morális portréja, illetve a szarvas-fiúkkal való megegyezés/megfelelőség (korrespondencia):

*A vénlegény pedig elmenyen s iszik, s akkor a szülők még külön es teszük. Met a szülőket az ilyen zavarja. Lemondnak róla: „Többet nem tördünk veled”. A szülők sokat szenvednek a vénlegény fiútól. Megverik a szülőt, hogy adjon nekik pénzt italtra. Rettegnek. Pedig a szülő, ha eccer felnövelte, többet má nem köteles adni. (Nő 80 éves)*

*...az édesanyja még nem es szusszanhat mellette: a fia csúfondárosan beszél vele... Tegezi az anyját, de csúnyán beszél vele részegen. „Neked kellett, hogy ilyen fiad legyen!” Mikor részeg, erősen durva az anyjával. (Nő 69)*

*Hogy milyen társaságba járnak ezek a vénlegények, az Isten mentsen! Gyűlnek esze s isznak, mennek tovább, s amit szereznek, mind elposcsékolják, megiggyák. Ha családot alapítanának annak idején, valamitől vissza vonulnának. (Nő 75)*

<sup>20</sup> Lásd a *Bábakalács* című tanulmányt (Balázs 1998).

Így hallom, s látom, s tapasztalom, hogy vannak ilyen megöregedett legények, de azok es minnyá-minnyá olyan helyt kambacsolnak, hogy csak meglássák őket. Itt ehejt van egy asszon, szereti erőst az italt, s azért meghagyja nekik. Olyan legények járnak oda, hogy családja kéne rég legyen. Viszi a pálinkát, s ott hál. S hanem megfizeti jól, ahol meghagyják. (Férfi 70)

A vénlegény kivonta mindenünnen magát. Nem társadalmi ember: úgy vissza van vonulva, met lássa azt, hogy nem társalognak vele. Nem es menyen fiatalság közi se. Házasemberekkel se járhat. A boltból veszen egy félliter pálinkát, s otthon magába megigya, menyen munkába s jó a munkából, s ennyi az egész. Az anyja mos rea. (Férfi 78)

A vénlegénytől a fiatalok húzódnak. Hiába, hogy „Gyertek, veszek egy liter bort!” „Veszünk mü kettőt!” – azt válaszolják. S mennek külön. Az öreg legényekkel nem tárgyálnak. Nem talál a beszédjek. (Férfi 75)

A vénlegény nem ad az öltözetére. Jól van neki úgy, ahogy van: egyszerűen. Van olyan, hogy jól megrészegeedik, s ott höngörög elé s hátra a sánca, s ott hagyja mindenki, s mikor magához tér, hazamenyen. Ezek többet isznak. El-elkeserednek. (Nő 80)

Van, amelyik felakasztja magát. Én egynek megmondtam: olyan felesleges valaki lész, amikor még telik az idő, akire senkinek szüksége nincs. S nem lesz! Ezt ő észrevette ezelőtt három évvel, s egy szép nap felakasztotta magát.<sup>21</sup> (Nő 75)

A vénlegények/szarvas-fiúk többszörösen vétének: a társadalmi együttélés normái ellen, a szülők ellen, saját társadalmi érvényesülésük ellen. Vétküket nem jegyzik törvényszéki végzésekből, nem sújtják paragrafusokkal, mivel az önpusztítás nem minősül bűncselekménynek.

Többen felvetették, hogy Bartók miért választotta művéhez a román kolindákat. Tallián megkockáztatja azt a véleményt, hogy talán ebben találta meg korának szkizofrén állapotát. „Ötvenévesen már egyre inkább érzi az ideálok megvalósításának képtelenségét, az ambivalenciát, »a profán létezés kudarcát«. Ezért oly fontos, hogy a *Cantata Profana* történetének kétemberi pólusa van, amelyek egyneműek és egyenrangúak, azaz nem az én és a világ ellentétét fejezik ki, hanem az én meghasonlását. Az

<sup>21</sup> Bővebben lásd Balázs 2010: 630–639.

erdőben eltűnő ifjú szarvasok és a visszamaradó apa: mindkettő maga Bartók; a mű összhatása végül ezért tragikus” (Tallián 1983: 137).

Vajon a szarvassá vált fiúk nem mi vagyunk-e? Vajon az apa nem mi vagyunk-e? Bartók és a karácsonyi kolindák nem minket féltenek, figyelmeztetnek eme állapot elkerülésére? Bartók egy őstényben – az ember állattá válásában – nem korunk emberi romlását fedezi-e fel?

### Szakirodalom

BALÁZS Lajos

1994 Új falu – új szokások. *Korunk XLIII.* (10) 763–767.

1998 Bábakalács. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–132.

1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

COMAN, Mihai

1986 *Mitologie populare românească.* Editura Minerva, București

JANKOVICS Marcell

1998 *A fa mitológiája.* Csokonai Kiadó, Debrecen

2004 *A Szarvas könyve.* Csokonai Kiadó, Debrecen

JÓZSEF Attila

1987 *Minden verse és versfordítása.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

KISS Jenő, fordította

1971 *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák.* Kriterion Kiadó, Bukarest

PÁLL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.)

2001 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Balassi Kiadó, Budapest, 170–208.

PAP Gábor

1990 *Csak tiszta forrásból. Adalékok Bartók Cantata Profanájának értelmezéséhez.* Mandátum Kiadó, Budapest

PÓCS Éva

2008 Ing, palást és meztelenség. In: Uő. (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés.* L' Harmattan Kiadó, Budapest

TALLIÁN Tibor

1983 *Cantata profana – az átmenet mítosza.* Magvető Kiadó, Budapest



*Kilenc legénye csíkszentdomokosi apónak, anyónak is született, akik tagadásai a kolinda-, Cantatabeli szarvassá vált fiúknak. (Fotó: Balázs Lajos)*